

PAPER

TILNING JAMIYAT HAYOTIDAGI AHAMIYATI VA VAZIFALARI

Azimova Sitora Shokirovna^{1,*} and Bozorov M²

¹Samarqand davlat chet tillari insituti “Ingliz tili filologiyasi va tarjimashinoslik” fakulteti 1-bosqich magistranti and ²Ilmiy rahbar

*sazimova@gmail.com

Abstract

Bu maqolaga tilning jamiyat hayotidagi oʻrni va insoniyat tarixida muhim ahamiyat kasb etganligi yoritilgan, ijtimoiy taraqqiyot jarayonida aynan tilning muhim ahamiyatga ega ekanligini koʻrsatilgan. Shuni ham tan etirof etish kerakki, yagona til ostida birlashgan maʼlum bir odamlar guruhi jamiyatni tashkil etadi. Jamiyat aʼzolari oʻzlarining fikrlarini bir til orqali bir-birlariga yetkazadilar buning natijasida oʻz ehtiyojlari yoʻlida turli xil gʻoyalarni ilgari suradilar va kashfiyotlarni amalga oshiradilar. Bu jamiyatning yanada rivojlanishiga olib keladi.

Key words: til funksiyasi, kommunikativlik, nutqiy akt, mikrolingvistika, makrolingvistika.

Kirish

Qadim zamonlardan til insonlar oʻrtasidagi koʻrinmas, ammo katta ahamiyat kasb etadigan aloqa vositasi boʻlib kelgan va hozirgi davrda ham ayni shu til orqali jamiyat yuksaladi, rivojlanadi hamda tarqqiy topadi. Til bu ilohiy neʼmat boʻlib, insonning ichki olamini real hayotda modellashirish vazifasini oʻtaydi. Tabiiyki idrok olamdagi barcha hodisalarni tahlil qilish, hamda xulosa chiqarish qobiliyatiga ega boʻlib, ehtiyojni qondirishga boʻlgan hissiyot ham ayni idrokda paydo boʻlib tilda oʻz shaklini namoyon etadi. Yani til tafakkuridagi fikrlarni shakllantirish vazifasini oʻtaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi

Til tarixiga nazar soladigan boʻlsak, albatta insoniyat rivojlanishining dastlabki davrlariga toʻgʻri keladi. Chunki til muloqotning asosiy vositasi boʻlib, insonlarni jamiyat sifatida shakllanishiga asosiy poydevor vazifasini oʻtaydi. Ibtidoiy davrlarda odamlar yakka-yakka tartibda yashagan, chunki ularni bir-biri bilan bogʻlovchi vosita yaʼni til mavjud boʻlmagan. Keyinchalik odamlar avval imo-ishora orqali, keyinchalik har xil ovoz signallari va asta-sekinlik bilan insoniyatni bogʻlovchi tizim, til, vujudga kelgan. Til insoniyat rivoji yoʻlida katta ahamiyatga ega boʻlib, u insonlarni fikrini bayon qilishi, hamda tajriba almashishiga muhim

rol oʻynaydi. Jamiyat taraqqiyotiga zamin yaratib beruvchi til har doim insoniyatning ehtiyoj markazida boʻladi. Til uzining tarixi va rivojlanish bosqichlariga ega boʻlib, zamon va makon oʻzgarishi tilga taʼsir etmay qolmaydi. Yaʼni inson ongi qancha oʻsib boraversa, til ham shu yoʻlida toblanib ketaveradi. Insoniyat tilga qancha chuqur ahamiyatga ega hodisa sifatida qarasa ham, uning asosiy funksiyasi yaʼni kommunikativ vazifasi oʻzgarmas hodisa boʻlib qolayveradi. “Tilning eng asosiy funksiyasi kommunikativ (lotincha communication-alloqa)lik hisoblanadi” deb taʼkidlaydi Bozorov M. [1.69] Til birinchi navbatda aloqa quroli boʻlib, insonlar oʻrtasida fikr almashish yoʻlida xizmat qiladi. Til hodisasi bu inson his-tuygʻulari va uning ongida yaratilgan gʻoyalarni borliqqa koʻchishi aynan shu vosita orqali amalda paydo boʻladi. Yani nazariya birinchi ongda paydo boʻladi va til vositasida shakllanib real hayotga koʻchadi. Bu aloqa vositasi nafaqat fikrlarni reallashtiradi, balki taʼrixiy hodisalar va tajribalarni avloddan avlodga yetib borishida xolisona xizmat qiladi. Til misoli xotira boʻlib u orqali barcha yangi topilmalar va kashfiyotlar saqlanib kelajak avlodga yetkaziladi. Til barchaga birdek xizmat qilib, u odam tanlamaydi. Til bu mafkurani borliqdagi yaqqol koʻrinishi hisoblanadi. Soʻzlovchi va tinglovchi oʻrtasida aniq maqsad va niyatiga qarab ularning muloqot jaroyoni bir-biridan farq qiladi va bu jarayon nutqiy aktda uch fazada namoyon boʻladi : 1) Til vositasidan foydalanadigan nutqiy akt; 2) Soʻzlovchining niyati va maqsadi jihatidan nutqiy akt; 3) Nati-

jalar va xulq-atvoriga ta'sir qilish jihatidan nutqiy aktl;[1;69]. Ya'ni tilning asosiy vazifasi aloqa manbai hisoblansa, uning usullari ham o'ziga xos bo'lib, ayni shu jarayon muloqotning qay darajada samarali ekanligini anglash qiyin emas. Mario Pie takidlaganidek, til bu maqsadli ravishda ishlatiladigan aloqa vositasi ma'lum bir jamiyat tomonidan, agar jamiyatning ongi o'zgarsa uning tili ham o'zgaradi va natijada avvalgi til o'z qadr-qiyamatini yuqotadi [2;303]. Yagona til ostida birlashgan odamlar to'dasi millat, deb ataladi, millat esa jamiyatdan tashkil topgan bo'ladi. Agar jamiyatning asosiy tili yuqolib borsa, jamiyatning tanazzulga yuz tutganidan dalolatdir. Demak til bu nafaqat aloqa vositasi, balki ma'lum bir shaxslarni yagona bir hodisa orqali birlashtiruvchi omil hamdir. Nutq esa, ma'lum, birqancha nozik qirralari bilan tildan farq qiladi. Ko'p holatlarda til va nutq tushunchasi bir xil, deb tushuniladi, ammo til bu uslub, nutq esa shu uslubni amalda namoyon bo'ladigan va tashqi olamda yuzaga chiqaradigan alohida hodisadir. Ya'ni til nutqsiz rivojlanmaydi va amalda o'z vazifasini bajara olmaydi. Nutq faoliyati ikki jihatlariga bo'linadi: Individual-ruhii; Obyektiv- ijtimoiy;[3;2]. Biz individual nutqni bashorat qila olmaymiz, chunki u inson ichki kechinmalaridan iborat bo'lib, uning qachon, qanaqa nutqiy faoliyat olib borishi mutlaqo shaxsiydir, ammo ijtimoiy nutq esa, inson ma'lum jamiyat qatlamlari bilan o'ziga xos munosabat bildiradi va bu hodisa nutq madaniyatiga ham aloqadorligini bildiradi. Nutq madaniyati insonning jamiyatdagi mavqeiga qarab muloqot qilish kerakligini isbotlab beruvchi omillardan biridir. Inson o'zidan kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, do'stlarga samimiy muloqot hamda mehmonlarga yuqori darajadagi ehtirom bildirishi lozim. Bu esa tafakkuriy madaniyatning borliqdagi aksi sanaladi.

Natijalar va muhokama

Til sohasi juda keng, misoli tubsiz ummon, uni o'rganish esa ummondan mayda baliq tutishdekdir. Dastlab tilni o'rganar ekanmiz uni ikki guruhga, ya'ni mikrolingvistika va makrolingvistika ajratish lozim[4;5]. Mikrolingvistika tilni faqat ichki tomonda o'rgansa, makrolingvistika esa uni boshqa fanlar bilan qo'shilgan holatda, ya'ni keng ko'lamda o'rganadi. Tilning ichki qismi deganda har bir yaratiladigan gap fonetika, leksika va sintaksis funksiyalari orqali tahlil qilinadi. Tildagi punktuatsiya bo'limi esa his-hayajonni yozma ko'rinishda bayon etadi. Ammo shu joyda quyidagi savol yuzaga keladi. Xo'sh, tildagi barcha so'zlar qay tarzda vujudga kelgan? Narsalarning nomlari qaysi jihatiga ko'ra nomlangan? Albatta manbalarda aniq bir dalil, isbot yo'qligiga qaramay olimlar bu savolga quyidagicha javob qaytarishgan: Inson narsa va hodisalarning xususiyatiga qarab, kelishib nomlagan, va natijada muloqot usuli vujudga kelgan. Keyinchalik o'rta asrlarga kelib til ichki tomonlama sinchkovlik bilan o'rganila boshlagan va tilshunoslik fani vujudga kelgan. Dastlabki yozma manbalar ham faqat belgi va suratlardan iborat bo'lgan va garchi yozuv til paydo bo'lgandan keyin bir necha ming yillardan so'ng vujudga kelgan bo'lsada, yaratilish uslubi bir xil bo'lgan va ayni shu qo'lyozmalar bunga yaqqol isbot tarzida paydo bo'ladi. Til bu insoniyatni aql bovar qilmas darajada yuksalib taraqqiyot bosqichiga erishishda bosh omil hisoblanadi, chunki aynan shu til orqali insonlar fikrlarini bir birlari bilan bo'lishgan holatda yangi g'oya yaratib ehtiyojlarini qondirish usullarini o'ylab topishadi. Misol uchun afrikalik bolaning elektr energiyasiz yashash tarzini o'zgartirish maqsadida shamoldan elektr olish usulini oddiy bir fizika darsidan o'rganib kashf qilgan, natijada butun bir qishloq aholisi elektr bilan ta'minlangan. Inson til orqali o'zidagi bebaho g'oyalari va kashfiyotlarini amalga oshirish bilan birgalikda ularni kelajak avlodga qoldiri imkoniyatiga ham ega bo'ladi. Til paydo bo'lgan vaqtdan boshlab to hozirgi kungacha o'zining shaklini hamda xususiyatini doimiy tarzda o'zgartirib borgan. Ba'zi tillar esa butkul unutilib jamiyat orasidan yuqolib borgan. Bunga eski qo'lyozmalar va topilmalar yaqqol misol bo'la oladi. Tilning muomaladan chiqib

ketishiga quyidagi uch omil sabab bo'ladi:

- Xalqning fikr almashish vositasi bo'lishdan to'xtash;
- Unda gaplashuvchilarning yo'q bo'lib ketishi;
- Tarixiy, ijtimoiy va madaniy sabablari.[5,4]

Bundan yaqqol ko'rinib turibiki, til bu jamiyat poydevori, jamiyatning davomiyligi esa tilning umrini belgilovchi unsurdur. Ya'ni jamiyat yagona til birligisiz, til esa ma'lum bir jamiyatsiz paydo bo'la olmaydi.

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytish joizki, til bu insoning ichki kechinmalari va fikrlarini borliqda aks etirishga xizmat qiladigan bebaho kashfiyotdir. Ba'zi olimlar tilning yaratilishi insoniyatning ma'lum bir evalutsion davriga to'g'ri keladi, deb fikr yuritishsa, boshqa bir ilm namoyandalari tilning yaratilishi ilohiy, deb tan olishgan. Bir tasavvur qilib ko'ring, muloqot quroli bo'lmish til insoniyat ta'rixida paydo bo'lmaganda edi, tabiatning yovvoli qatlam qismida qaysi bir hayvon yoki jonzor ro'ida yashagan bo'lar edik. Bundan kelib chiqadiki tilning paydo bo'lishi bu insonlarning o'zligini topishda va anglashda yordam beradigan va dunyoda o'z mavqei hamda o'rniga ega oily mavjudot sarasiga kirishda asosiy omillardan biri ekanligini tan olmasdan iloj yo'q.

Adabiyotlar

1. "Til Madaniyat tarjima va muloqot" Respublika ilmiy-amaliy konferensiya Samarqand 2016yil 16-17 noyabr – M. Bozorov 69-bet
2. "THE ROLE OF LANGUAGE IN SOCIETY" ILIYA KHURSHEED-303-bet2023 JETIR volume 10 issue 8
3. "Tilning jamiyatdagi vazifasi" – Journal of pre-school education 2023 Azimova Diyora – 2 bet
4. Tilshunoslikga kirish .M.Irisqulov 1992 Indiana Universiteti-5 bet
5. Arxiv.uz "Tilning taraqqiyot bosqichlari"- 4 bet